

KAI KURIE EKSPERIMENTINĖS ARCHITEKTŪROS TIPOLOGINĖS RAIDOS YPATUMAI

Tomas Grunskis

*Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Architektūros pagrindų ir teorijos katedra,
Pylimo g. 29/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lietuva
El. paštas grunskis@gmail.com*

Įteikta 2011 03 15

Santrauka. Tęsdamas anksčiau nagrinėtą eksperimentinės architektūros temą, autorius straipsnyje aptaria šios architektūros srities raidą, apibūdindamas tiek tos raidos kontekstą, tiek ir ryškesnius jos bruožus bei ypatumus. Čia aptariama ir siūloma bendroji eksperimentinės architektūros tipologija, kuri apibendrina eksperimentinės architektūros pavyzdžius pagal eksperimentavimo pobūdį ir funkciją arba paskirtį. Taip pat straipsnyje aktualizuojamas sociokultūrinis eksperimentinės architektūros raidos aspektas, ją siejant su įvairiomis socialinio bei kultūrinio konteksto sąlygomis ir aplinkybėmis, būdingomis skirtingais šios architektūros rūšies raidos laikotarpiais. Be to, straipsnyje aptariamas eksperimentinės architektūros *brandifikacijos* procesas arba tai, kokie dėsniumai yra būdingi eksperimentinės architektūros idėjų ir koncepcijų įgyvendinimui bei jų virsmui architektūrinio prekinio ženklu.

Reikšminiai žodžiai: eksperimentinė architektūra, raida, tipologija, brandifikacija.

Įvadas

Apie eksperimentinę architektūrą bei kūrybinius eksperimentus architektūroje rašyta ir anksčiau: architektūrinių eksperimentų tyrimo aktualumas, jų galimos sampratos buvo aptartos ankstesniame straipsnyje „Kūrybinio eksperimento sampratos architektūroje“ (Grunskis 2010). Jame taip pat suformuluotos bendrosios eksperimentavimo nuostatos mene ir moksle bei apibūdintas jų santykis su architektūra. Šio straipsnio tikslas – atskleisti eksperimentinės architektūros raidos ypatumus skirtingais aspektais ir pabandyti juos tipologizuoti pagal kokius nors požymius bei laikotarpius. Tai svarbu, nes architektūra kaip menas (lygiai taip pat, kaip ir kiti menai) patiria permanentinę kaitą, o pastarasis dvidešimtmetis ir bendras ekonominis pakilimas iki pasaulinės ekonominės krizės lėmė, kad ji keitėsi ir vystėsi ypač intensyviai pačiais įvairiausiais aspektais, ir toji kaita dar nėra tinkamai apmąstyta bei aptarta. Aišku, per minimą laikotarpį keitėsi ir pati eksperimentinė architektūra. Tačiau, jei tradiciškai laikant, kad ši architektūros rūšis perteikia ir sprendžia kur kas platesnes nei grynojo architektūros amato problemas, tai jos raidos ir tipologijos klausimas gali

nors ir iš dalies, bet kitokiu rakursu apibūdinti šiuolaikinę visuomenės būseną ar net sociokultūrinę jos būklę kur kas platesniame tarpdalykiniame kontekste. Taigi, toji permanentinė architektūros kaita ir domina mus šiame darbe, kartu bus bandoma įvardinti architektūrinio eksperimentavimo rezultatų skirtumus ar jų pobūdį.

Nėra nauja teigti, kad tiek miestai, tiek ir pati architektūra bendrąja prasme paaiškina ir atspindi visuomenę, kuri juos bei ją sukūrė. Ir miesto morfologiniu, ir antropologiniu požiūriais galima daryti pagrįstas išvadas apie jos (visuomenės) vertybes, sociokultūrinę aplinką ir tai, kaip šios sąlygos nulėmė miesto bei architektūros formų bei struktūrų raidą, o šios paveikė sociumo gyvensenų bei mentaliteto archetipų kaitas. Tai, kaip architektūra yra kuriama ir apmąstoma, taip pat labai atspindi visuomenę, o idėjos ir utopijos, net jei jos įkūnytos tik popieriuje, perteikia kur kas gilesnius visuomenėje glūdinčius kultūros, tapatumo, mentaliteto ir kitus klodus ar net socialines įtampas, taip pat jos santykius su savo aplinka ir tai, ką ji vadina tikrove, pasauliu, miestu ir architektūra. Eksperimentinės

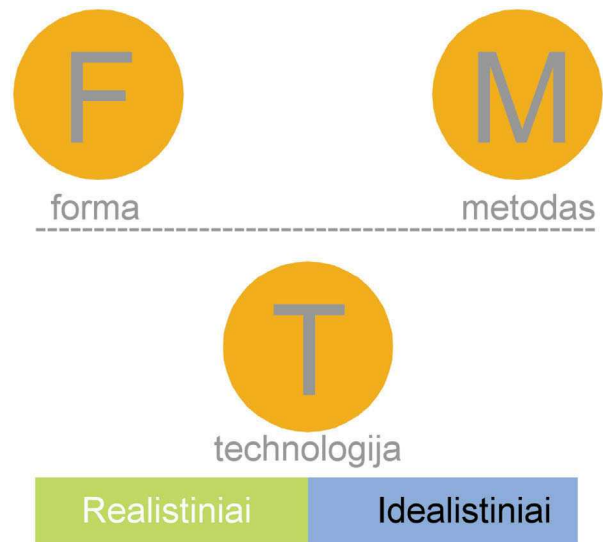
architektūros fenomenas yra tas, kad per jai būdingą platesnę ir turtingesnę architektūrinę kalbą ir jos specifiką išreiškiama kur kas daugiau nei metarealybės ar vizijos. Šia architektūrine praktika perteikiamos reakcijos ir visuomeninės įtampos, sukeltos vienkiių ar kitokių socialinio, kultūrinio, ekonominio ir politinio konteksto aplinkybių bei įvykių (arba tai, ką Lewis Mumford įvardija sociokultūrinėmis charakteristikomis): tai architektūrinė kūrybinė veikla, perkelianti architekto profesiją į aukštesnę prasminę lygmenį. Iš vienos pusės architektūriniais eksperimentais sprendžiamos specifinės ir aktualios bendrosios civilizacinės problemos (pavyzdžiui, ekologija, tvarumas ir klimato kaita (Knack, Klein 2008, 2009)), o iš kitos – tai visuomenės idealiųjų norų ir siekių reprezentavimas įvairių utopijų pavidalu (apimančių ir architektūrą, ir miestą), kartais nurodant ar bent jau svarstant galimas jos raidos kryptis bei tendencijas. Visais atžvilgiais viena (eksperimentinės architektūros praktikos) koegzistuoja veikiamą kito (architektūrinių urbanistinių utopijų), ir dėl tokios koegzistencinės raidos galiausiai randasi tikrovė, kurioje gyvena ir kurią vėliau „išgyvena“ skirtingi sociumai skirtingu laikotarpiu.

Taip pat dera paminėti, kad šis tekstas yra didesnio tyrimo apie eksperimentinę architektūrą dalis. Jo tarpiniai rezultatai yra pateikiami šiame tekste, todėl ne visi galimi eksperimentinės architektūros aspektai čia aptariami.

Šiuolaikinis eksperimentinės architektūros raidos kontekstas

Priminsime, kad eksperimentine architektūra kaip tokia gali būti laikoma architektūrinė kūryba, kuri inovatyviai sprendžia architektūros metodo, formos ir technologijos klausimus tam tikru metu¹ (žr. 1 pav.). Tokiai kūrybai galima priskirti visus architektūros kūrinius – tiek pastatų, tiek ir urbanistikos, pačią architektūros sąvoką suprantant apibendrintai ir kiek įmanoma plačiai. Taigi eksperimentinė architektūros kūryba apims ne tik architektūrinę, bet ir urbanistines utopijas ir net idėjas, kurios įkūnijo visuomenės lūkesčius ir įtampas tam tikru laiku ir buvo išreikštos, naudojant architektūrai artimas raiškos priemones (arba kitaip – kalbą). Kaip pažymi A. Betsky (Betsky 2008) ir kiti (Fisher 2000), eksperimentavimas architektūroje yra būdingas ir net būtinas architektūros profesijoje nuo pat jos susiformavimo ir to laiko, kada architekto profesija buvo suvokiama kaip atskira. Tačiau skirtinguose sociumuose ir jų kontekstuose architekto profesijos paskirtis, sprendžiamos problemos

¹ Aaron Betsky teigia, kad eksperimentuojama architektūroje buvo su forma ir metodu (Betsky 2008). Technologijos kaip svarbaus veiksnio jis nemini.

1 pav. Eksperimentinės architektūros pagrindiniai bruožai ir bendroji tipologija

Fig. 1. Main features of experimental architecture and its typologies

ir kūrybiniai iššūkiai skiriasi, bet visais atvejais tas kontekstas šią profesiją labai stipriai veikia, nes jos pirminė paskirtis yra taikomojo pobūdžio. Šiuolaikinis sociokultūrinis kontekstas – ne išimtis. Čia būtina konstatuoti keletą dalykų:

- 1) pasikeitė ir požiūris į architekto „genijų“ ar menininką, ir pati architektūra kaip kūrybos objektas. Šiame diskurse architekto profesijos paskirtis ir jo vaidmuo yra gerokai pakitęs, net lyginant su modernizmo laikotarpiu (iki šeštojo XX a. dešimtmečio pabaigos)²;
- 2) postindividualizmas – tai viena iš šiuolaikinio XXI a. meno ir meninės kūrybos paradigmu, kurioje architektūra atrodo irgi gerokai pakitusi, lyginant ją ir jos suvokimą bei rezultatus su tradicine samprata.³ Kadangi architektūrinis kūrinys nebeteko savo „amžinumo“ savybių ir jis jau seniai paliko sakralinių bei ypač svarbių pastatų ribas, „susmulkdamas“ iki privataus buto erdvės, tai ir jo vertė, o kartu ir architekto kaip kūrėjo vaidmuo pakito ar net sumenko.

² Nes pats menininkas šiandien – nebūtinai užbaigto ir fiziškai apčiuopiamo kūrinio kūrėjas, bet labai dažnai – socialiai orientuotas aktyvus subjektas, kuriantis ir procesus, ir veiksmus bei programuojantis įvairias socialines reakcijas pačiomis įvairiausiomis priemonėmis, kurios nebūtinai yra suvokiamos kaip menas ar naudojamos menui kurti (tradicine prasme), bet labai dažnai – visuomenės kritikai išreikšti ir aktualizuoti.

³ Tą pripažįsta daugelis architektūros kritikų ir teoretikų, pavyzdžiui, Kazys Varnelis, kalbėdamas apie šiuolaikinę architektūros kūrybos paradigmą akcentuoja tinkliskumą, ne individualumą, teigdamas, kad „Individualumo mitas pats savaime yra tai, ką mes turime savyje nugalėti“ (žr. Varnelis 2008).

Įdomu, kad naujasis XXI a. pradžios eksperimentinės ideologijas labiau įprasta sieti ne su atskirais architektūros žvaigždžių vardais, bet su kolektyvais, kurių pavadinimai gali atspindėti tiek formą, tiek metodą, tiek technologiją ar net idėją (pavyzdžiui, NEXT, Nox, ID-lab ELEMENTAL ir pan.)⁴. Kitas įdomus šiuolaikinio eksperimentinės architektūros raidos konteksto bruožas yra vadinamoji „teorinė krizė“ (*Theoretical meltdown*) (Puglisi 2009)⁵, kurią iš dalies galima išžūrėti ir Kazio Varnelio internetinėje publikacijoje apie radikaliąją architektūrą (Varnelis 2008). Matyt, problema čia yra ta, kad naujaisi šiuolaikinės architektūros kūriniai – rezultatai – po intensyvios pastarojo dešimtmečio (gal net penkmečio) architektūros raidos dar nėra tinkamai įvertinti, išanalizuoti ar kontekstualizuoti koku nors grynesniu ir bendresniu manifestu ar apibendrinančiu moksliniu teiginiu. Susidaro vaizdas, kad architektūros raida vystėsi kur kas sparčiau ir plačiau (tinkline, ne linijine raidos prasme), nei buvo apie ją mąstoma, ir ta raida apima tiek eksperimentinę, tiek ir taikomąją (praktinę) architektūros sritis. Tačiau reikia pripažinti ir kitką, kad kartais (ypač XXI a. II dešimtmečio pradžioje) gana sunku nubrėžti aiškią ribą tarp vienos ir kitos čia minimos architektūros srities, nes šiandieninė technologijų raida leidžia įgyvendinti net ir labai inovatyvią idėją, kuri dar visai neseniai buvo laikoma eksperimentine ar net utopiška formos metodo ar technologine prasme ir kuri labai greitai nebetenka savo eksperimentiškumo ir idealumo požymių.

Kalbant apie šiuolaikinę architektūros raidos kontekstą ir apžvelgiant naujausią architektūrologinę literatūrą⁶ galima pastebėti keletą tendencijų. Pirmoji – gan intensyviai keičiasi ir vystosi architektūros sampratos, architektūros menas tampa vis labiau tarpdalykinis, integruojantis tiek mokslo, tiek meno principus, juos kūrybingai pritaikant ir interpretuojant. Antroji – atsirado visiškai naujų architektūros pakraipų ir rūšių, kurios nebegali būti įvardijamos stiliaus ar estetinėmis kategorijomis (algoritminė (Terzidis 2006; Sakamoto, Ferre, Kubo 2008), fraktalinė (Salingaros 2001), interaktyvioji (Bullivant 2005), generatyvinė (Thierney 2007), Proto (Sheil 2008) ir pan.). Jos, nors kartais ir

turi ankstesnių architektūros konceptų (pavyzdžiui, struktūralizmo ir pan.) požymių, ir labai dažnai prie senojo pavadinimo pridedamas priedas „naujas“, tačiau kaip rodo pavyzdžiai (plačiau žiūrėti *Architectura Desig* naujausiųjų architektūros raidos tendencijų analizės seriją), tai dažniau yra transformavus metodą, formą ir technologiją gauti architektūriniai kūriniai. Jų išraiškos priemonės ir problematika aiškiai nurodo į šiuolaikinę naujausią kultūrą bei jos raiškos formas, kartais net jos yra tapusios kultūrinio reiškimo dalimi ar turi tokių požymių.

Architektūrinių eksperimentų tipologijos

Eksperimentinės architektūros tipologijos klausimas yra gan problemiškas. Bendras šios architektūros rūšies bruožas yra inovatyvumas, idėjinis konceptualumas ir didesnis ar mažesnis utopiškumas bei minimali arba neegzistuojanti jos įgyvendinimo intencija kūrybos proceso pradžios ir eigos metu. Analizuojant kūrinius ir chronologiškai, ir diachroniškai, galima matyti čia paminėtus bendruosius požymius ir kartu formos, metodo bei technologijos skirtumus. Tačiau nors šios architektūros rūšies kūrybinis suaktyvėjimas bendroje raidoje kažkuriuo metu ir gali būti pastebimas (apie tai bus rašoma vėliau), bet tipologizavimas pagal formos, metodo ir technologijos kriterijus būtų gan paviršutiniškas ir painokas, nes beveik visuose eksperimentinės architektūros kūriniuose yra kiekvieno iš čia paminėtų kriterijų dalis. Pačiu bendriausiu atveju paskirties aspektu architektūriniai eksperimentai yra dvejopi: *realistiniai* ir *idealistiniai*. Kadangi ši architektūros sritis randasi skirtingais laikotarpiais ir jai yra būdingi panašūs anksčiau paminėti bruožai, bendrinės jos tipologijos dar kol kas nėra. Kartais bandoma eksperimentinius kūrinius apibūdinti, atsižvelgiant į sociokultūrinio konteksto sąlygas (pavyzdžiui, XVII a. vizionieriškoji architektūra arba jau minėta radikali architektūra), tačiau tai yra labiau fragmentinis tikrovės vaizdavimas ir bandymas juos sisteminti pagal laikotarpio ideologijos požymius. Kalbant apie šios architektūros rūšies kokybę ir turinį, manytina, kad eksperimentinė architektūra egzistuoja kaip atskira rūšis bendroje architektūros meno raidoje ir ji sudaro reikšmingą dalį, labai svarbią sociokultūrine prasme.⁷ Taigi, pirmajai (realistinei) grupei būtų priskiriami inovatyvūs architektūriniai sprendiniai, ku-

⁴ Tokioje šviesoje architektūriniai kūrybos eksperimentai gali atrodyti kaip fundamentalizmas, grąžinantis architektūrą prie savo profesijos esmės ir ištakų, perteikiant ir aktualizuojant esmines jos vertybes bei paskirtis. Šiame kontekste architektūrinis eksperimentas yra vertingas kultūrine prasme, tačiau bevertis buitine, jos turėtų būti ir paprastai yra atskirtos.

⁵ Šiai temai buvo paskirtas visas *Architectural Design* vol. 79 (Jan, Feb 2009) numeris ir Luigi Prestinzenza Puglisi tekstas *Anything goes*.

⁶ Turimi omenyje *Verb, Architectural Design* ir kiti naujaisi pastarųjų kelerių metų architektūriniai leidiniai, kreipiantys dėmesį į architektūros kritiką bei teorinį bei kultūrinį kontekstualizavimą.

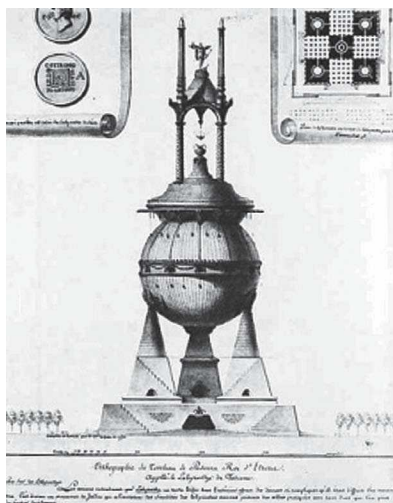
⁷ Iš architektūros istorijos ir teorijos žinoma, kad labai dažnai daug svarbiau yra tai, kaip apie architektūrą mąstoma, nei tai, kas sukuriama atskiro pastato ar miesto pavidalu. Reikšmingiausi architektūros meno pavyzdžiai sujungia ir viena, ir kita, tačiau utopinis mąstymas architektūrinėje kūryboje daugeliu atveju yra svarbesnis kultūrine prasme, nes perteikia jau sukurtos ar kuriamos architektūros idėjinį bei ideologinį turinį ir pačią kultūrą.

rie yra kuriami turint aiškią įgyvendinimo intenciją, net jei technologinės ar kitos galimybės tam tikru metu to ir neleidžia. Jie gali būti nauji technologine, formos ar metodo prasme, tačiau pagrindinis jų tikslas yra architektūrinė realizacija pačiu artimiausiu laiku, dėl to labai dažnai šios grupės eksperimentinės architektūros kūriniai būna įgyvendinti pagal to laikotarpio technologines galimybes. *Realistiniai* eksperimentai apima tiek urbanistinius, tiek pastatų architektūros kūrinius. Jiems taip pat yra būdingas techninis ir technologinis bei mokslinis pagrįstumas su tam tikram laikotarpiui būdingomis „normaliomis“ motyvacijomis ar ideologijomis. Šiai grupei galėtų būti priskirtina skirtingų laikotarpių architektūrinė eksperimentika nuo LeDaux (Ledoux 1804) iki Future Systems (Field 2006; Powley 1994). Net ir šios dviem atvejais reiškiamos idėjos turėjo ryškų santykį su tuometiniais sociokultūriniais procesais ir dalis idėjų buvo įgyvendintos, o dalis – ne.

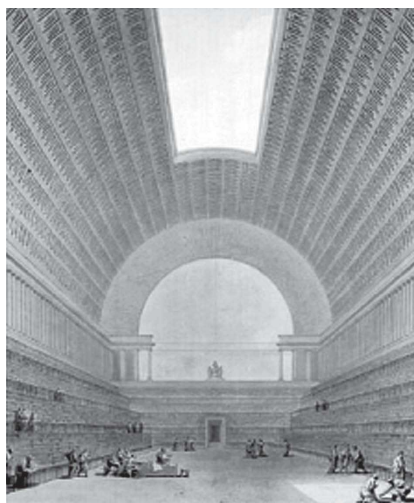
Kita architektūrinių eksperimentų grupė yra *idealistiniai* architektūriniai kūriniai, kurių sukūrimo intencijos su kūrinių realizacija nėra susijusios. Tai labiau idėjų architektūra, kuri perteikia utopijas ir vizijas, nebūtinai susijusias su kokios nors ateities vaizdavimu, bet labiau su „kitokios“ tikrovės perteikimu netradicinėmis priemonėmis. Labai dažnai šios eksperimentinės architektūros grupės kūriniams būdingas utopiškumas ir novatoriškumas, aiški idėjinė ideologinė paradigma ir aiški kritinė nuostata visuomenės ar sociokultūrinio konteksto atžvilgiu. Ši architektūra taip pat gali būti inovatyvi tiek formos, tiek metodo, bet ne technologine

prasme, tačiau ji labiau kelia problemas nei jas sprendžia ir labiau yra nukreipta į visuomenę kaip adresatą ir komunikacinės žinios priėmėją. Ji dažnai yra iššūkis sociumui tiek ideologine, estetinė ir moraline prasme, labai dažnai laužanti nusistovėjusius stereotipus ir apie architektūrą *per se*, ir apie pačią visuomenę, ir apie jos sociokultūrinio konteksto charakteristikas. Labai dažnai ji yra skirta išreikšti ir perteikti idėjoms, naudojant vienokias ar kitokias architektūrinės raiškos priemones, metodus ir architektūrai būdingus požymius. Šiai grupei lengviausiai priskiriamos urbanistinės utopijos ir vizijos nuo Tomo Moro iki Sant Elias'o ar net Frank'o Loydo Wright'o miesto utopijų (2 pav.).

Architektūrinės eksperimentinės kūrybos raidoje galima pastebėti įdomią tendenciją, kad kažkada buvusi grynai *idealistinė* ir utopinė, po kurio laiko ji gali tapti *realistinė*. Taip CoopHimmelblau (modifikavę grupės pavadinimą į CoopHimmelb(l)au su aiškia nuoroda į statybą), Zaha Hadid (Hadid, Jodidio 2009), Future Systems (Field 2006; Powley 1994), OMA (Koolhaas 2000) ir kiti eksperimentinės architektūros kūrėjams priskirti architektai bei grupės po daugelio metų veiklos įgyvendino net radikaliausius savo projektus, nes kai jie buvo kuriami, ir technologinės kliūtys, ir radikali inovacija tiek metodo, tiek formos prasme to neleidė (čia įdomus *legitimacijos* fenomenas, kurį aptarsime vėliau). Taip tai, kas tam tikru laiku buvo idėjiškai nauja ir gal net radikalu, po kurio laiko tapo priimtina norma ir kūrybiniu savitumu, kuris gali būti įgyvendinamas naudojant naujojo laikotarpio techniką ir technologijas.

Jean-Jacques Lequeu (1757–1825), Etrurijos karaliaus Lars Porsena kapas. Projektas (*The Tomb of Lars Porsena, King of Etruria*)

Etienne Boullée (1728–1799), Nacionalinė biblioteka. Projektas (*National Library*)

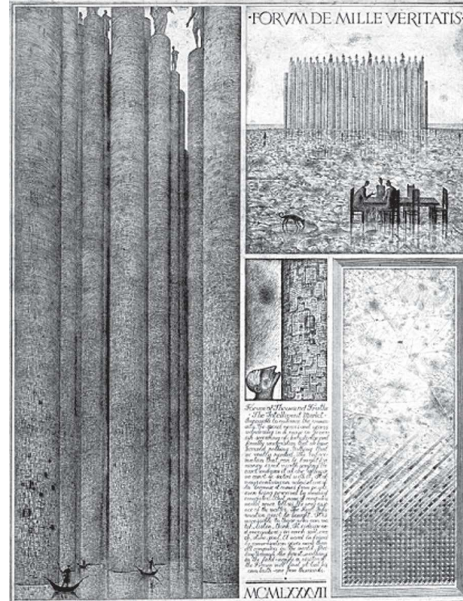
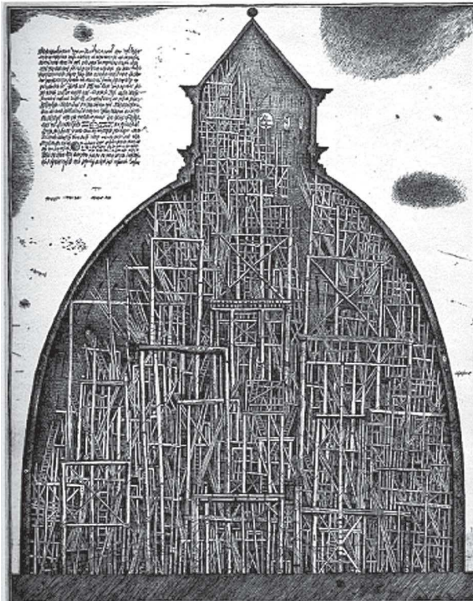
Claude-Nicolas Ledoux (1736–1806)

2 pav. XVIII a. realistinės ir idealistinės eksperimentinės architektūros pavyzdžiai: Lequeu – idealistinis, Boullée – idealistinis, Ledaux – realistinis

Fig. 2. Examples of Idealistic and realistic experimental architecture from 18th century. Lecour - idealistic, Boullée - idealistic, Ledaux - realistic

Kaip vieną iš ypatingos rūšies *idealistinės* grupės eksperimentinės architektūros pavyzdžių reikia paminėti vadinamąją „popierinę“ architektūrą, kuri kilo XX a. devintojo dešimtmečio antroje pusėje buvusioje SSRS. Kartais, turint omenyje tuometinį sociopolitinį kontekstą, ji interpretuojama kaip idėjinė politinės rezistencijos forma. Tai kūriniai, teigiantys idėjas, kurios išreiškiamos architektūrinėmis priemonėmis – piešiniais, planais, perspektyvomis, – perteikiančiomis kur kas daugiau nei utopinis pasitatas utopiniame kontekste. Jiems būdingas puikus architektūrinės grafikos naudojimas, tačiau šių darbų meninė kokybė, naratyvumas ir konceptualumas yra labiau būdingi grafikos menui nei tradicinei to laiko architektūrai.⁸ Čia taip pat gana plačiai buvo naudojama *Ezopo kalba*, kurios teiginius galima „perskaityti“ ir suprasti tik suvokiant socialinį bei politinį šios architektūros atsiradimo ir raidos kontekstą. Vieni iš garsiausių šios *idealistinės* architektūros atstovų yra Aleksandr Brodskij ir Ilja Utkin (Nesbitt 2003) (3 pav.). Šios architektūros kūrinius galima vadinti inovatyviais grynojo metodo prasme, nes daugelis kūrinių yra grynai konceptualūs architektūrinės idėjos lygmenyje ir tuo pat metu jie visiškai nepritaikomi, nes *realistinė* (įgyvendinimo) architektūros funkcija sąmoningai

ignoruojama. Šios architektūros pagrindinė priemonė – brėžiniai ir piešiniai ant popieriaus bei grynas konceptualumas – lėmė ir „popierinės“ architektūros pavadinimo kilmę. Kai kuriais atvejais matoma naratyvumo požymių, kai architektūra perteikia kažką istoriją.⁹ Ji savo konceptualumu ir grynumu irgi priskirtina radikaliajai. Ar bent jau reikia pripažinti, jog ji turi tokių bruožų. Ją sunkiai galima lyginti su septintojo dešimtmečio eksperimentine „avangardine“ (K. Varnelio terminais – *radikaliąja*) architektūra, tačiau stiprios kultūrinės aspiracijos ir referencijos perkelia ją į kultūrinio reiškinio lygmenį¹⁰. Paminėtina ir tai, kad kai kurie iš Aleksandr Brodskij ir Ilja Utkin darbų dalyvavo ir buvo nugalėtojai vadinamosios „popierinės“ architektūros pasauliniame Shinkenshiku (žr. Shinkenshiku residential design competition 2010) gyvenamųjų namų architektūros konkurse, kuris rengiamas kasmet žurnalo *Japan Architect* nuo aštuntojo dešimtmečio ir kurio išskirtinumas tas, kad kasmetinė tema dažniausiai kelia konceptuales klausimus apie gyvenamąjį būstą ir architektūrą apskritai. Čia pateikiami architektūriniai projektai pasižymi ir išsiskiria savo konceptualumu ir eksperimentiškumu, daugelis jų galėtų būti priskirti *popierinei* ir *idealistinei* eksperimentinei architektūrai.

3 pav. „Popierinės“ architektūros pavyzdžiai: Ilja Utkin ir Aleksandr Brodskij konkursiniai projektai

Fig. 3. Examples of “Paper” Architecture: competition projects by Ilja Utkin ir Aleksandr Brodsky

⁸ Reikia paminėti, kad sovietiniais metais architektūros ugdymo procese architektūrinei grafikai buvo skiriama labai daug dėmesio ir tai nebuvo vien technologijos klausimas tuo požiūriu, kad tuo metu neturėta šiuolaikinių architektūros vizualizavimo priemonių. Meninis architekto ugdymas turėjo ir nemažai kultūrinės bei auklėjamosios paskirties.

⁹ Naratyviškumą architektūroje labai įdomiai ir aktualiai analizuoja Sophia Psara knygoje *Architecture and Narrative. The formation of Space and Cultural Meaning* (Psarra 2009).

¹⁰ Idomu, kad daugelis šių autorių darbų buvo ir šiuo metu yra eksponuojami garsiausiose pasaulio galerijose. Dalis jų yra įsigytų privačių kolekcionierių. O patys darbai labai reti ir ypač aukštai vertinami.

Sociokultūrinis eksperimentinės architektūros raidos aspektas

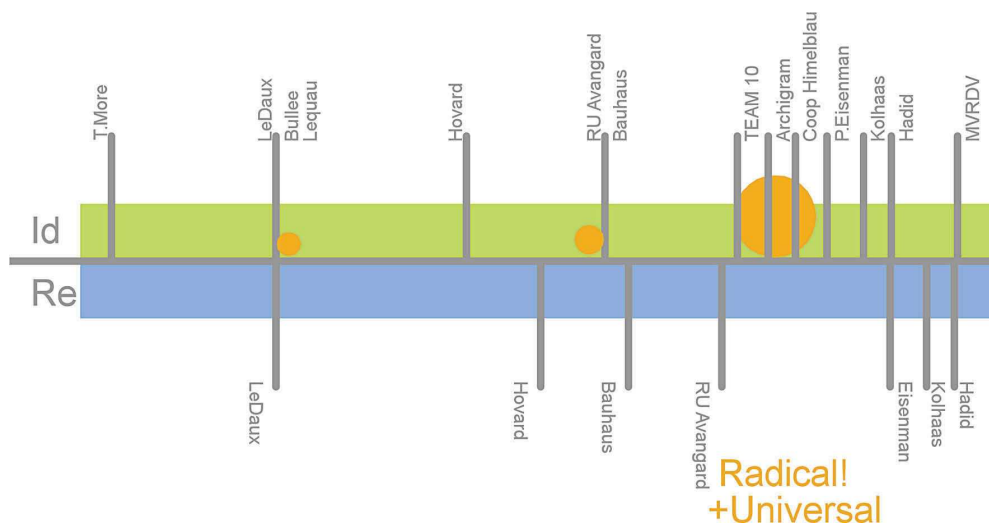
Kaip jau paminėta anksčiau, eksperimentinės architektūros suaktyvėjimas per tam tikrą laiką bendroje architektūros raidoje turi tam tikrų dėšningumą. Ir dėšningumas yra tas, kad labiausiai šios architektūros kūrinių ir idėjų randasi socialinės įtampos ir sociokultūrinių revoliucijų laikotarpiams, kai iš vienos pusės atsiranda poreikis permąstyti socialinės tikrovės realijas, o iš kitos – pasiūlyti naują kultūrinės raidos kryptį ar idėją, atitinkančią naująją socialinę tikrovę ar jos ideologiją. Taip prancūzų klasicizmo vizionieriai Jean-Jacques Lequeu, Ettiene Boullee ir Claude-Nicolas Ledoux (Kaufmann 1952) kūrė prancūzų revoliucijos priešaušry, Hovardo miesto sodo idėjos kilo kaip reakcija į industrializaciją ir jos sukeltą urbanizaciją; rusų avangardas (Ковтун 1996) radosi po 1917 metų bolševikų revoliucijos, o septintojo dešimtmečio radikalioji avangardo architektūra (Cook 1970) – tuometinės industrinės kultūros kritikos bei socialinių įtampų 1968–1970 metais, tuo metu vykusio Vietnamo karo kontekste ir pan. Bendras dėšningumas čia ir yra tas, kad architektūriniai eksperimentai yra labai „jautrūs“ socialiai. Kitaip tariant eksperimentavimas ir utopinis mąstymas architektūroje suaktyvėja socialinių įtampų ir kaitų laikotarpiams. Galbūt šis dėšningumas aiškiausiai parodo sunkiai apibrėžiamą ir argumentuojamą visuomenės ryšį su architektūra ir jos kultūra. 4 pav. minėti dėšningumai parodyti schematiškai ir apibendrintai, prisilaikant chronologinės tvarkos principo. Ši schema parodo ir kitą anksčiau paminėtą aspektą, t. y. kaip ir kada *idealistinė* eksperimentinė architektūra ilgainiui yra įgyvendinama ir tampa *realistinė*. Įgyvendinimas dažniausiai čia nėra užbaigtas ir nuo-

seklus, tačiau dažniausiai adaptuojamos ir įgyvendinamos kai kurios idėjos ar realizuojama adaptuota estetinė, struktūrinė ar formos koncepcija. Ši schema gali būti papildoma toliau, tačiau pagrindinis jos tikslas yra perteikti bendrinius raidos dėšningumus.

Kita įdomi eksperimentinės architektūros ir sociokultūrinio konteksto santykio iliustracija yra architekto Lebeus Woods darbai (Harries, Armstrong, Mayers, Woods 2005), kurie, kaip teigia pats autorius, yra inspiruoti socialinių įvykių ir reiškinių, į kuriuos jis reaguoja ir kaip menininkas, ir kaip pilietis, ir kaip architektas. Šie eksperimentinės *idealistinės* architektūros kūriniai yra glaudžiai siejami su konkrečiu kontekstu ir vieta, kartu perteikia kūrybos sistemų krizes. Jie daugiausiai yra nukreipti į kritines ar krizines mūsų laikų Vakarų visuomenės vietas ir židinius. Tai su socialine įtampa, socialiniais santykiais ir kartais net karu siejama eksperimentinė architektūra. Žymiausi šio autoriaus darbai buvo Havanoje prieš įgyvendinamą embargą, San Franciske po žemės drebėjimo 1989 m., Sarajeve po Bosnijos karo 1992–1995 m. ir pan.¹¹ Šiems kūriniams, kaip ir anksčiau minėtiems „*popierinei*“ eksperimentinei architektūrai, būdingas grafiškumas ir naratyviškumas (kai objektas turi aiškų įvykio motyvaciją) dėl jau paminėtų socialinių politinių įvykių ir jų inspiracijų (5 pav.).

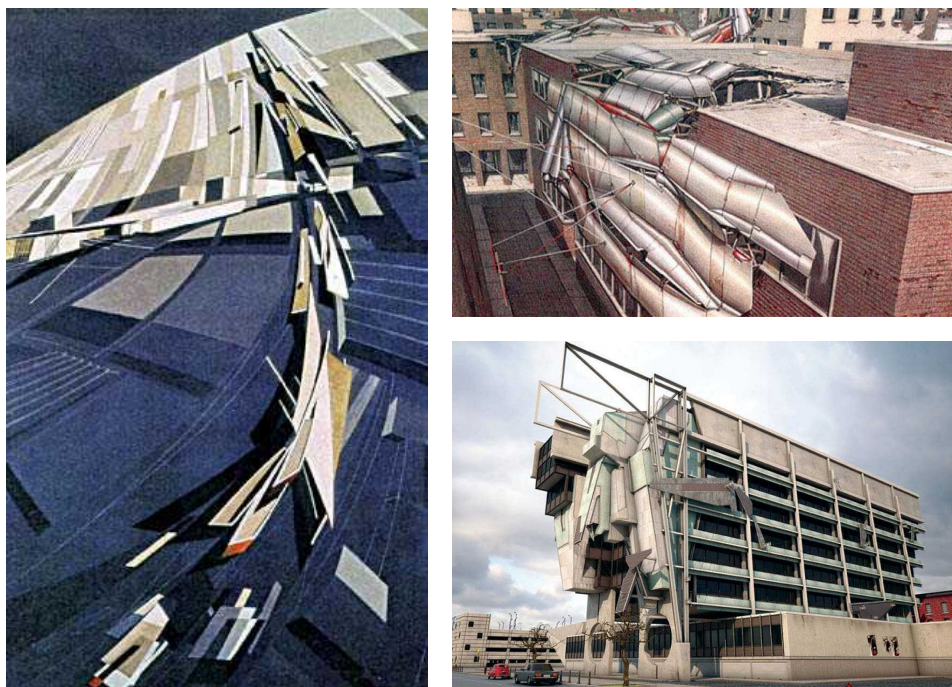
Dar viena eksperimentinės architektūros dalis, kuri ypač stipriai reaguoja į sociokultūrinio konteksto sąlygų pasikeitimus, yra urbanistinės vizijos, utopijos ir distopijos. Kadangi šie kūriniai sudaro beveik atskirą eksperimentinės architektūros sritį ir jos kultūros dalį,

¹¹ Plačiau žiūrėti: http://en.wikipedia.org/wiki/Lebbeus_Woods ir <http://lebbeuswoods.net/> ir <http://lebbeuswoods.wordpress.com/>.

4 pav. Eksperimentinės architektūros raidos ir sociokultūrinės aplinkos santykis

Fig. 4. Relations between development of experimental architecture and sociocultural context

5 pav. Lebbeus Woods šiuolaikinės eksperimentinės architektūros pavyzdžiai

Fig. 5. Examples of contemporary experimental architecture from Lebbeus Woods

detaliau ji numatoma aptarti kitame tekste. Paminėtina tik tiek, kad urbanistinės utopijos labai dažnai susijusios su socialinėmis utopijomis. Galvojant apibendrintai, tikriausiai naujasis, radikaliai besiskiriantis nuo dabartinio, mums įprastojo, miestas ir architektūra yra įmanomi tik atsiradus ar susiformavus kitokiai (gal naujai) visuomenei. Panaši situacija buvo po stiprių socialinių sukrėtimų – bolševikų revoliucijos 1917 m. ir vėliau.

Architektūrinio eksperimento realizavimo ypatumai ir *brandifikacija*

Kaip jau paminėta anksčiau, iš architektūros meno raidos nesunkiai galima matyti, kad dalis eksperimentinių architektūrinių kūrinių po kurio laiko yra įgyvendinami. Tai gana įdomus procesas, kurio metu architektūriniai eksperimentiniai kūriniai virsta tikrove ir kuris savo bendraisiais principais yra labai panašus į rinkodaros prekės ženklo išleidimo į rinką strategijas. Iš eksperimentinės architektūros chronologinės raidos galime daryti prielaidą, jog siekiant, kad architektūrinis eksperimentas būtų įgyvendintas ir taptų plačiai žinomas, jis paprastai turėtų įveikti tam tikrus raidos etapus: *manifesto*, *legitimacijos*, *poreikio*, *realizacijos* ir *unifikavimo*. Pirmiausiai eksperimentinę architektūrinę idėją reikia išvystyti iki ideologijos ir paskelbti (rinkodaros terminais – iškomunikuoti) ją naudojantis koku nors *manifestu* kuo platesniam visuomenės ir profesionalų būriui. Tai ilgainiui tam-

pa kūrybine strategija, su kuria tiesiogiai siejamas jos autorius. Pats aiškiausias tokio manifesto pavyzdys yra Rem Koolhaas'o „S,M,L,XL“ (Koolhaas 2002) ir vėlesni leidiniai, kuriuose architektūrinė praktika su OMA (*Office of Metropolitan Architects*) labai įtaigiai siejama su šio autoriaus teoriniais tyrimais ir teiginiais. Beje, kūrybinė architektūrinė praktika tokiam *manifestui* įtvirtinti yra labai svarbi. Kitas etapas yra *legitimacija*, kurios metu ilgesnį laiką teigtos ir garsintos architektūrinės idėjos tampa priimtinos platesniu mastu arba apbruojamos ir susiejamos su jas suformavusiu ir išviešinusiu autoriumi. Dar kitas etapas – *poreikio* formavimas: išviešintos eksperimentinės architektūros idėjos, nors ir labai siaurai ar tik iš dalies, bet kartą įgyvendintos ir jau išvystytos iki ideologijos *manifesto*, tampa tam tikru vienokio ar kitokio masto architektūrinių problemų sprendimo receptu bei kokybiniu rodikliu stambesniems nekilnojamajam turto vystytojams. Taip palaipsniui suformuojamas jos būtinumo ir siekiamumo bei jos *vartojimo* (rinkodaros terminais) poreikis ir galutinai ideologija įsitvirtina kaip *prekės ženklas* (angliškai – *brand*). Po šio etapo eina *realizacijos* etapas, kai ideologija ir architektūriniai „receptai“ realizuojami jau gana plačiai ir jais kaip visuotinai priinamu principu naudojasi kiti profesionalai, kūrybingai interpretuodami arba tiesiog kopijuodami jau sukurtas architektūrines formas, jos kūrimo principus bei metodus. Šiame etape įtvirtinama (rinkodaros ter-

minais kalbant) bendrinė asociacija ir semantinė sąsaja su autoriais, sprendinius įvardijant kaip „olandiškus“ (olandiška architektūra) arba „kaip Zaha Hadid“ ir panašiai. Su šia asociacija atsiranda architektūrinės idėjos *unifikavimas*, kai ji tampa visuotinai bendra (nebe autoriaus nuosavybe) ir yra *vartojama* labai plačiai, nebeakcentuojant autorystės ar analogijos. Šiame etape kūrybinis citavimas ar referencijos yra priimtini, nes kadais buvęs kūrybinis eksperimentas jau yra tapęs bendrąja kultūros vertybe ir pakeitęs konvencionalią architektūrinę praktiką ir mąstymo bei kūrybos metodus. Šio etapo pabaiga yra masiškumas arba masinis ir daugkartinis architektūrinių panašumų kartojimas architektūrinėje kūryboje, kurią gali praktikuoti ir pats pradinio architektūrinio eksperimento autorius, ir kiti profesionalai. Čia aptariamas dėsniumas yra būdingas daugeliui dar visai neseniai eksperimentinę architektūrą kūrusių architektų vadinamųjų „sėkmės istorijų“. Kadais buvę suvokti kaip labiau menininkai nei architektai praktikai, kurių architektūra dažniausiai lieka tik popieriuje, dalis jų šiandien yra tapę architektūros žvaigždėmis. Šis dėsniumas yra pagrįstas stebėjimais ir išsamios kūrybos leidiniais (Zaha Hadid (Jadidio 2009), Peter Eisenman (Davidson 2006), CoopHimmelblau (Mönninger, Gössel 2010), Future Systems (Powley 1997; Field 2006), Unstudio (Jaeger, Richters, UNStudio 2009) ir kitų), kurie neretai liudija sunkią šių kūrėjų architektūrinės praktikos pradžią. Taip pat reikia pažymėti, kad šiuolaikinė sociokultūrinė situacija lemia, kad architektūra, nors ir dažnai deklaruojama ir suvokiama kaip kultūros dalis, yra veikiamą vartotojiškumo ir globalizacijos. Tai bendrosios sąlygos, kurių poveikį patiria visos šiuolaikinės kultūros sritys. Tenka konstatuoti, kad architektūrinė kūrybinė praktika, kadais buvusi eksperimentinė, įgyvendinama per kurį laiką palaipsniui įgauna rinkodaros strategijoms būdingų bruožų, kurie veda prie architektūros kaip prekės sampratos, jos prekinio ženkliskumo. Šiuos požymius apibendrintai galėtume pavadinti *brandifikacija* (*brand*)¹², kai kultūra ir jos produktai, kuriems priskiriama ir architektūra, tampa gerai parduodama ir išpopuliarinama preke, bet nebe ilgalaikė kultūros vertybe. Aiškiau *brandifikacijos* pavyzdžiai pateikiami 6 pav., kur ankstyvieji, buvę priskirtais eksperimentinei kūrybai architektūriniai kūriniai lyginami su naujaisiais to paties autoriaus architektūriniais kūrinių, kurių unifikavimo ir tiražavimo savybės leidžia daryti prielaidą, jog šiai kūrybai yra būdinga *brandifikacija*.

Kai kurie apibendrinimai

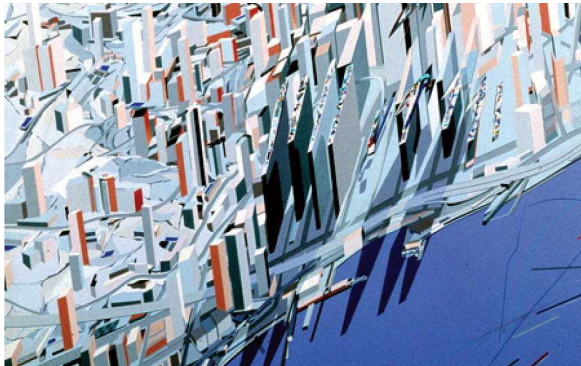
Bendrais bruožais aptarus šiuolaikinį eksperimentinės architektūros raidos kontekstą konstatuotina, kad keičiasi tiek architekto profesijos, tiek architektūros kaip meno rūšies sampratos. Per pastarąjį dvidešimtmetį architektūros raidoje radosi naujausių pakraipų ir tendencijų, kurios keičia ir praturtina šią meno sritį labai įvairiais ir skirtingais aspektais. Taip pat pažymėtina, kad ne visos naujausios architektūrinės kūrybos tendencijos ir kryptys gali ir turi būti laikomos eksperimentine architektūra, nors ir gali turėti panašių bruožų. Tenka pažymėti, kad šiandien labai sunku nubrėžti aiškią ribą tarp eksperimentinės ir realizuojamos architektūros dėl spartaus techninio ir technologinio jos vystymo. Tai, kas dar visai neseniai buvo laikoma radikalia utopija ir eksperimentine kūryba, dėl technikos ir technologijų pažangos šiandien yra pakankamai lengvai įgyvendinama. Bendruoju atveju eksperimentinei architektūrai priskirtina aiškiai inovatyvi tiek formos, tiek metodo ar technologijos prasme architektūrinė kūryba, turinti aiškų kultūrinį ir idėjinį turinį.

Taip pat pabrėžtina, kad eksperimentinės architektūros raidai yra būdingas stiprus ryšys su sociokultūrinėmis tam tikro laikotarpio sąlygomis. Net ir labai apibendrinta – schematiška jos raidos analizė rodo, kad eksperimentinė kūryba suaktyvėja socialinės įtampos laikotarpiams.

Eksperimentinės architektūros tipologija šiandien dar tiksliai nėra susisteminta. Jos chronologinis sinchroniškas tipologizavimas tėra dalinis ir neišsamus. Galima teigti esant dviejų grupių (rūšių) eksperimentinei architektūrai – tai *realistinė* ir *idealistine*. Ir vienai, ir kitai grupei būdingi panašūs bruožai, tik pirmoji yra labiau praktinė, nukreipta į realizaciją, kurios neleidžia tuometinė technologinė raida, o antroji realizavimo intencijų neturi ir yra skirta skleisti ir teigti idėjoms, kurios labai dažnai siejasi su tuometinės visuomenės kritika ar utopiniu naujosios visuomenės vaizdavimu. Taip pat pažymėtina, kad iš eksperimentinės architektūros raidos matyti, jog dažnai idealistinė eksperimentinė architektūra ir kai kuriuos jos idėjos po ilgesnio laikotarpio (nors kartais ir iš dalies) yra įgyvendinamos. Šiam realizavimui ir idėjų sklaidai bei plėtrai būdingas dėsniumas yra labai panašus į šiuolaikinės rinkodaros strategijas. Pastebėsime, kad dalis šiuolaikinės architektūros, dar XX a. antrojoje pusėje suvoktos kaip eksperimentinė, XXI a. pr. įgyvendinama ir šiam procesui yra būdingas *brandifikacijos* fenomenas. Taip buvusios eksperimentinės architektūros formos, metodai ir technologijos tampa prekės ženklais ir plačiai vartojama preke.

¹² *Brand* – prekės ženklas; *Branding* – reiškia prekės ženklo ideologiją.

etalonas

brandifikacija

6 pav. Eksperimentinės idealistinės architektūros tapimas realistine – *brandifikacijos* proceso iliustracija Zaha Hadid kūryboje
Fig. 6. The change of experimental architecture from *idealistic* to *realistic*: illustration of *brandification* process in Z. Hadid's architectural works

Literatūra

- Betsky, A. 2008. Experimental Architecture: a Short Introduction, *Experimental Architecture. Architecture Beyond Building* 3: 6–16. Bialės katalogas.
- Bullivant, L. (Ed.). 2005. 4D space – interactive architecture, *Architectural Design* 75(1): 5–7.
- Cook, P. 1970. *Experimental Architecture*. London/New York: Studio Vista/Universal Books.
- Davidson, C. C. (Ed.). 2006. *Tracing Eisenman – Peter Eisenman Complete Works*. Random House.
- Field, M. 2006. *Future Systems*. London: Phaidon.
- Fischer, T. R. 2000. *In The Scheme of things. Alternative thinking on Practice of Architecture*. Minneapolis, London: University of Minnesota press.
- Varnelis, K. 2008. *New radical Architecture* [interaktyvus], [žiūrėta 2011 05]. Prieiga per internetą: <http://varnelis.net/network_culture/new_radical_architecture>.
- Sakamoto, T.; Ferre, A.; Kubo, M. (Eds.). 2008. *From Control to Design. Parametric/Algorithmic Architecture*. Barcelona, New York: Actar.
- Grunskis, T. 2011. Kūrybinio eksperimento sampratos architektūroje, *Urbanistika ir architektūra* 35(1): 21–27. doi:10.3846/tpa.2011.03
- Hadid, Z. *The Complete Buildings and Projects*. Thames and Hudson.
- Harries, K.; Armstrong, R.; Myers, T.; Woods, L. 2004. *Lebbeus Woods: Experimental Architecture*. Carnegie Museum of Art, Pittsburgh.
- Jaeger, F.; Richters, Ch. 2009. *UNStudio*. UNStudio. Berlin: Jovis.
- Jodidio, Ph. 2009. *Zaha Hadid: Complete works 1979–2009*. Taschen.
- Kaufmann, E. 1952. *Three Revolutionary Architects: Boullée, Ledoux, and Lequeu*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Knack, U.; Klein, T. 2008. *The Future Envelope 1. A Multidisciplinary approach*. Amsterdam: IOS Press and the Authors.
- Knack, U.; Klein, T. 2009. *The Future Envelope 2. Architecture. Climate. Skin*. Amsterdam: IOS Press and the Authors.
- Koolhaas, R. 2000. *Oma@work*. Tokyo: Japan Architect.
- Koolhaas, R.; Mau, B.; Werlemann, H.; Sigler, J. 1995. *S, M, L, XL*. New York: Monacelli Press.
- Lebbeus Woods [interaktyvus], [žiūrėta 2011 05]. Prieigos per internetą: <http://en.wikipedia.org/wiki/Lebbeus_Woods>; <<http://lebbeuswoods.net/>>; <<http://lebbeuswoods.wordpress.com/>>.
- Ledoux, C. N. 1804. *L'architecture considérée sous le rapport de l'art, des moeurs et de la législation. Tome premier*. Paris.
- Mönninger, M.; Gössel, P. 2010. *Coop Himmelblau*. Taschen; Mul edition.
- Mumford, L. 2006. *The City in History*. Harcourt, Brace & World, Inc. New York.
- Nesbitt, L. 2003. *Brodsky & Utkin – the complete works*. Princeton Architectural Press.
- Powley, M. 1994. *Future Systems. The Story of Tomorrow*. London: Phaidon.
- Psarra, S. 2009. *Architecture and Narrative. The Formation of Space and Cultural Meaning*. New York: Routledge.
- Shinkenchiku residential design competition. 2010 [interaktyvus], [žiūrėta 2011 05]. Prieiga per internetą: <http://www.shinkenchiku.net/skc/en/result_top.html>.
- Puglisi, L. P. 2009. Anything goes, *Architectural Design* 79(1): 6–11. doi:10.1002/ad.798
- Salingaros, N. 2001. Fractals in the New Architecture, *Archimagazine* [ineraktyvus], [žiūrėta 2011.05]. Prieiga per internetą: <<http://zeta.math.utsa.edu/~yxk833/fractals.html>>.
- Sheil, B. 2008. Protoarchitecture. Between the Analog and the Digital, *Architectural Design* 78(4). doi:10.1002/ad.699
- Terzidis, K. 2006. *Algorithmic Architecture*. Great Britain: Architectural Press.
- Tierney, T. 2007. *Abstract Space: Beneath the Media Surface*. New York: Taylor and Francis.
- Глазычев, В. Л. 2002. *Архитектура. Энциклопедия*. Москва: Астрель, Дизайн. Информация. Картография. АСТ.
- Ковтун, Е. 1996. *Русский авангард 1920–1930-х годов*. СПб.

SOME PECULIARITIES OF TYPOLOGICAL DEVELOPMENT OF EXPERIMENTAL ARCHITECTURE

T. Grunskis

Abstract. In continuation of his previously analyzed subject of experimental architecture, the article author discusses the development of this branch of architecture by describing the context of such development and its most prominent features and peculiarities. The article defines and suggests the general typology of experimental architecture, which summarizes examples of experimental architecture according to the character, function or purpose of experiment. The article also deals with foregrounding of socio-cultural aspect of experimental architecture development by relating it to different conditions and circumstances of the social – cultural context, which prevail in different periods of such architecture development. Besides, the author discusses the brandification process of experimental architecture, or, in other words, the regularities inherent to implementation of ideas and concepts of experimental architecture and their turning into architectural trademarks.

Keywords: experimental architecture, development, typology, brandification.

TOMAS GRUNSKIS

Architect, PhD, Assoc. Prof., Dept of Architectural Fundamentals and Theory, Vilnius Gediminas Technical University, Pylimo g. 26/Trakų g. 1, 01132 Vilnius, Lithuania. E-mail: grunskis@gmail.com. Web: www.grunskis.net

Publications: author of 58 articles in popular professional and scientific magazines. Research interests: urban morphology and anthropology, urban design and public space formation, interdisciplinary research. Projects: author and co-author of several winning projects in urban design and architecture.